

Мясоедова С.В.

Національний юридический університет імені Ярослава Мудрого

РИТОРИЧЕСКИЙ ВОПРОС КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ КОСВЕННОГО ПОБУЖДЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В статье проведен анализ вопросительно-риторических предложений, выражающих побуждение. Выявлена связь между характером содержания этих конструкций и определенными особенностями их организации – как формально-грамматическими, так и семантико-прагматическими. Установлено, что вопросительно-риторические высказывания выражают побуждение благодаря специфическому смыслу: он апеллирует к принятой в определенном социуме системе оценок. Существенным для формирования побудительного значения вопросительно-риторических высказываний является наличие частиц *хїба* и *невже*, персуазивное значение которых определенным образом взаимодействует с оценочным и способствует экспрессивности высказывания. Именно своеобразное сочетание этих признаков, их взаимозависимость и взаимодействие создают условия для употребления вопросительно-риторических конструкций в нетипичной для них функции – в качестве побуждений.

Ключевые слова: косвенные побудительные высказывания, спонукальні висловлення, вопросительно-риторические высказывания, побудительное значение, оценочный компонент, речевая ситуация.

Miasoiedova S.V.

Yaroslav the Wise National Law University

RHETORICAL QUESTION AS A MEANS OF EXPRESSING INDIRECT IMPERATIVE MEANING IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

In the article the research of rhetorical questions which have the imperative meaning has been made. The connection between the nature of the meaning of these constructions and specific features of their structure – formal, grammatical as well as semantic, pragmatical – has been defined. It was found out that rhetorical questions may have imperative meaning due to the particular content that appeals to generally accepted system of opinions of a community. The significance of particles such as *хїба* and *невже* which have persuasive meaning that interacts with an opinion and makes the utterance more expressive has been proved. It is the combination of these factors, their interdependence and interaction that contribute to the acceptance of rhetorical questions in an untypical function of the imperative.

Keywords: indirect imperative utterances, rhetorical questions, imperative meaning, opinion, communicative situation.

УДК 17.035.3-111.852:82

ЕТНОЕСТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ ІРОНІЇ У ЗБІРЦІ «ПРИМРУЖЕНИМ ОКОМ» ОСИПА МАКОВЕЯ

Савеленко І.М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано етноестетичну специфіку творення іронії у збірці Осипа Маковея «Примруженим оком». Розглянуто етноестетичні засоби, які допомагають передати іронічний смисл описаних автором ситуацій, у які потрапляють головні герої. Досліджено засоби досягнення іронічного ефекту на лексичному, синтаксичному та стилістичному мовних рівнях.

Ключові слова: етноестетика, фольклорні ремінісценції, комізм, іронія, порівняння, алегорія, гіпербола.

Національна специфіка іронічного тісно пов'язана з культурними, соціально-груповими, просторово-часовими, індивідуальними особливостями мовців і найяскравіше виявляється в комізмі подій, ситуацій та мовному комізмі, який досягається завдяки введенню в текст різних засобів творення іронії.

Постановка проблеми. Як відомо, «провідним критерієм етноестетичної вартості літературних текстів є мистецька актуалізація письменником базових, вузлових категорій фольклорного стилю»

[1, с. 63]. Художня ідентичність між авторським прозовим і фольклорним поетичним твором можлива лише за умови їх етноестетичної гармонії. Цю гармонію легко помітити в творах Осипа Маковея. Тому в пропонованій статті спробуємо показати етноестетичний характер творення іронії у збірці «Примруженим оком». При цьому під етноестетикою розуміємо «систему естетичних уявлень і критеріїв, властивих тому чи іншому народові, котрі лежать в основі будь-яких проявів його життєдіяльності, матеріальної, духовної культури, в тому

числі народного і професійного мистецтва, обумовлюють їх національну своєрідність та сприяють непересічності в контексті світової культури» [7, с. 18].

Мета статті. Розкрити етноестетичні засоби, за допомогою яких автор передає приховане глузування, висміювання або ж добродушний жарт у творах про життя, культуру, побут, духовність українського народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. До збірки «Примруженим оком» (1923) ввійшли новели, які умовно можна поділити на чотири групи, у яких автор висміює чотири основні ланки суспільства (рис. 1).

Перший твір збірки «Примруженим оком» О. Маковей має назву «Як Шевченко шукав роботи». В ньому розповідається про те, як всі поважають та шанують Тараса Шевченка за його геніальні твори. Називають його іменем товариства, установи, вулиці тощо, проте ніхто не може взяти його на роботу, оскільки він не відповідає тогочасній бюрократичній системі. Характерна ознака твору – умовність часу і простору. З їх допомогою в новелі письменник вдається до усунення часової дистанції. Завдяки ситуації зіткнення історичних постатей, що реально жили в різні роки, автор досягає саркастичного викриття (наприклад, Михайло Грушевський, який народився вже після смерті Тараса Шевченка, відмовляється допомогти поетові). Казкова умовність дає можливість досягти дошкульної іронії, довшеної форми типізації життя. Варто зазначити, що важливою ланкою подієво-сюжетного руху часу, як і засобом характеристики персонажів, є діалог, за допомогою якого Осипу Маковейу вдалося передати абсурдність ситуації. Так, у діалозі-дискусії виявляється драматизм конфлікту та основна ідея твору. А саме: «Голова партії, пан посол Л., ... побачив це більше диво: постамент, на котрім стояв бюст, був одягнений в довгий кожух, а за хвильку уже цілий Шевченко вийшов з кута, зняв кучму і промовив: / – Добрий вечір, пане посла! / – Доброго здоров'я, пане Тарасе! Ой, як же ви мене наляка-

ли!... / – Знаєте, добродію, надоїло мені стояти тут у вас роками в кутку, – дайте мені яку роботу! / – Яку ж я вам роботу дам? / – Візьміть мене до редакції «Діла», все-таки на щось / здамся. / – Ані гадки, пане Тарасе! Одно те, що там повно поетів, хоч віршів уже не пишуть, не допустять вас із зависті; друге: у видавничій спілці є священники, а ви автор «Марії», – не треба вам казати...» [6, с. 257]. Образ головного героя переміщується у часопросторі, проте, незважаючи на свій внесок у розвиток українського суспільства, місця для геніального поета немає ніде.

У наступному оповіданні цієї групи, яке має назву «Мандоліна» щиро можна посміятись із зазублених селян, які не є освіченими, однак твердо боронять свою гідність. У творі автор розповів про випадок, коли через незнання любов сина Волоха до музичного інструменту мандоліни інтерпретовано як любов до дівчини Магдаліни: «...Волохів Степан має дуже красну мандоліну і так в ній залюбився, що не розлучається з нею і навіть як іде спати, то кладе її коло себе. Часом і по місті ходить з нею разом. / – Чи чував хто таке! – застогнав Волох, як ранений. – Адже йому не більше як вісімнадцять років, та й таке вже починає! З Магдалінами водиться! Що з нього буде? / – Пропаде хлопець! – сказав коротко Василь Підпеньок» [6, с. 316]. Батько хлопця поїхав до міста, щоб побачити дівчину Магдаліну, з якою водиться його син, де переконався, що подібну назву має музичний інструмент. І хоч потім все з'ясувалось, все одно на селі залишився сумнів. Батько другого гімназиста сказав так: «Хто там все може знати! Але ви не дуже вірте; може, воно так, а може, й ні» [6, с. 319].

Потім у новелі «Мухолап» автор висміює поліцейську систему, яка побудована на недовірі. Кожна людина згідно цієї системи є потенційним правопорушником. Так, один професор для дослідження подільської фауни і флори приїхав до придністрянського села і відразу потрапив під підозру «воєнка цлового батальйону» Войтека Ржепи: «Войтек побачив на кручі Дністра дивне диво: якийсь сивий пан в окулярах махав білим мішечком на патичку – і то в сторону Буковини: раз, другий раз, третій раз, потім заглянув у мішок, витяг з кишені фляжку, усів на землю – і не знати, що далі робив...» [6, с. 319]. Комічна ситуація розпочалася з допиту: « – Хто ви є? – допитував воєк далі. / – Професор Краківського університету. / – Говорить се комусь дурнішому, а не мені. / – Як найдю, то скажу» [6, с. 320]. Інша комічна ситуація виникає при розмові вченого з дружиною полісмена Вільковою: « – Ах, знаєте, тут у вас є прекрасна флора і фауна – і я хотів побачити. / Вількова зчудувалася: / – Прекрасна Флора і Фауна – тут, у нас? Я про них не чула. Вони тут мешкають?» [6, с. 321]. Як зауважує Д. Григораш: «Розгортаючи викриття негативних явищ дійсності, Осип Маковей робив акцент на комічних ситуаціях, в які потрапляли комічні персонажі. При цьому він широко використовує функціональні можливості семантики слова, зокрема такий засіб як відновлення внутрішньої форми власних назв (дономатизація)» [2, с. 125].

У творах, де відображено мовний комізм представників науки та освіти, Осип Маковей вдало вибудовує сатиричні ре-

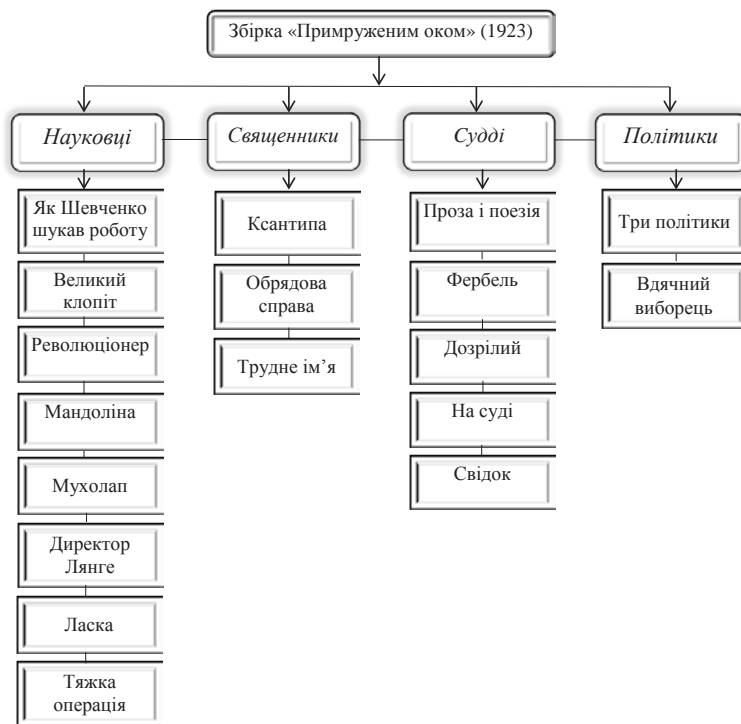

Рис. 1. Іронічне висвітлення української інтелігенції у збірці «Примруженим оком» О. Маковей

Джерело: [6]

пліки про конкретні життєві явища, вносить іронічно-дошкульні зауваження з приводу тих чи інших моментів життєдіяльності і, таким чином, створює яскравий іронічний ефект.

У групі оповідань про священнослужителів цікавим є твір «Обрядова справа». Автор описує головного героя пароха села Іоана Шпачинського, який за 40 років правління звик носити лише кирзові чоботи та ставав завадою на шляху прогресу. Отець не міг змиритися, що його помічник Михайло Медвідь носить черевики, і звільнив його з парафії: «Чимраз більше священників ходить лише у черевиках на поруганіє церкви, обряду і духовенства. Світські нехай носять черевики, а для нас є чоботи! Се справа обрядова...» [6, с. 277]. Та через зайву вагу та скарги на слабкість в ногах, лікар порадив пароху, крім різних ліків, носити черевики, а не чоботи: «По році о. Іоан відважився навіть прийхати в черевиках на соборчик. Якби був знав, що там буде й о. Медвідь, був би взяв чоботи, а так якось на думку не прийшло йому – і два політичні противники станули нараз проти себе, обидва в черевиках. / – А! Всечесніші в черевиках! Що я бачу?! – заглузував собі о. Медвідь. / – Мені лікар предписав, – виправдовувався о. світник. / – А обряд в Дерев'яниці через те не упав? / – Ні! – відповів о. світник і відвернувся» [6, с. 280-281]. Отже, як бачимо, щоб служити Богові, найважливішим є не віра, знання та моральні якості, а взуття, в якому ти будеш стояти на службі.

У наступному творі даної групи «Ксантіпа» Осип Маковей поселив образ жінки з давньогрецької міфології в українську родину, щоб створити ефект комізму. Як відомо, «Ксантіпа – дружина грецького філософа Сократа, відома своїм поганим характером. Її ім'я стало прозивним для сварливих і поганих дружин, що не вмють оцінити гідно розум, талант, справи свого чоловіка» [5, с. 253]. Так, у творі розповідається, що Отець Василь, вважаючи себе мудрішим за простих селян, проводив проповідь про стосунки в сім'ях. Навівши тисячолітній приклад, піп сам того не підозрюючи, ненароком натрапив на аналогічну ситуацію в одній родині. За це чоловік висловив йому вдячність, а дружина дуже обурилася: «Називати мене в церкві Ксантіпа, коли я Ксенька пишуся, так мене хрестили, так мене все кликали!» [6, с. 275]; «Що я там часом свого старого штуркну, се правда. Але як же ж його і не штуркнути, і не наварити, коли він все поза хатою: як в читальні, то в крамниці, як не в крамниці, то в касі або на раді, як не на раді, то в місті на вічу... А дома як сяде, то газети читає. Тут праця на полиці пропадає, а він газети читає!» [6, с. 274-275]. Та, незважаючи на повчальну проповідь, Ксеньку не так схвилювало те, що в них нездорові стосунки в сім'ї, як те, щоб сусідка не побачила, як вона вилила відро води на чоловіка.

Сатиричний зміст судових справ розкриває третя група. У новелі «Поезія і проза» (Із судової розправи) йдеться про нещасне кохання. Автор висміює тодішнє судочинство, яке стоїть зовсім не на стороні захисту прав людини. Молодий парубок Павло має намір женитися на Насті, та його беруть до війська: «А я хлопець молоденький, хоть при війську служу, / за тобою, моя Насте, цілим серцем тужу... / Допоможи мені, боже, ще рік відслужити / а я вернуся до тебе, буду ся женити...» [6, с. 263]. Вийшовши з війська, звів її на бездоріжжя, про їхню дитину не подбав і оженився з іншою. Дівчина, залишившись з немовлям на руках без засобів на існування, подала скаргу до суду з надією залучити батька до виховання дитини. Проте суддя, посилаю-

чись на «параграф 506» карного закону, виніс вирок позбавити Павла волі терміном на 1 місяць. Таким чином ні Настя, ні її дитина від того не отримали ніякої користі, лише витрати часу та коштів.

Контекстуальний компонент іронічного смислу новели «Свідок» передається через свідчення Василюхи Калинчукової, яка є потенційним свідком судової справи: «грунтових книг і мап нема, бо згоріли в часі війни. Тому треба свідків питати про границю між сусідами. Калинчукова є свідком» [6, с. 345]. Дана справа полягає в розмежуванні земельної ділянки між Петром Мафтеївим та Олексієм Зелепугою. Продуктивним засобом реалізації іронічного смислу в даному тексті є гра слів. Свідок Василюха почала оповідь «ще як баба дівкою була», про свій рід і всі історії, які вона могла знати. Та найбільша радість у свідка була від того, що її пан вислухає ще й все запише: «То, вважайте, не проста справа. Тягнеться не від нині. Я вам зараз розповім все, як бог приказав, і присягну» [6, с. 347]. Таким чином, автор висміює суб'єктивність суддівських рішень та нерозвиненість суддівської системи в цілому.

Як справжній майстер поетичного слова Осип Маковей цілеспрямовано та гармонійно ввів доречних героїв у судові справи, що увиразнюють відтворення суб'єктивного часу, емоційно насиченого переживаннями. Вони ніби уособлюють у собі вічний рух життя, створюють ілюзію реального часу. Недарма зауважино: «Поле діяльності О. Маковей – широке й різноманітне. Його слово – це гостре лезо, це дошкульний сміх, це свіжий струмінь іронії, нещадної не від злості, а від болю, від прагнення бачити українців нацією освіченою, гідною поваги...» [9, с. 33].

У групі оповідань про чиновників яскравим є твір «Вдячний виборець», де автор викриває безмежну корупцію у всіх сферах державного управління. Комічна панорама розгортається між секретарем суду Володимиром Марковським, який написав лист послу державної ради Степану Колодинському з проханням. В цей час пан посол лікувався два місяці в Італії, і приїхавши до Відня, застав цілий горбок листів і часописів. Та коли дістав верхній лист, його здивувало, за що дякує секретар Марковський: «Не знаю, як Вам і дякувати за Ваші заходи, котрі увінчалися таким несподівано гарним успіхом. Ви не повірите, скільки добра Ви зробили мені і моїй родині, походявши у Відні за мою справою» [6, с. 286]. Посол Колодинський, відкривши перший лист, зрозумів, що мав допомогти секретарю Володимирі Марковському перевести на іншу посаду, бо «він мав двох синів, що вже попідростали і мали йти до гімназії, мав доньку до виділової школи, і йому дуже залежало на тім, щоби видобутися з міста, де тих шкіл не було, і перенестися на кориснішу посаду. Часи дороги: все воно дешевше, коли діти при батьках» [6, с. 287]. Марковському все вдалося, і звідси така його вдячність до пана посла. Звідси видно, що без протекції, без знайомства, без хабара, неможливо вирішувати жодних життєво-важливих питань: ні отримати освіти, ні працювати, ні добитися справедливості.

Етноестетичними засобами вираження іронії у творах Осипа Маковей є: діалогічні репліки, вставні та вставлені конструкції, прислів'я та приказки, порівняння, художні епітети, гіперболи, алегорії, метафори тощо. Всі ці засоби допомагають виразити суб'єктивно-оцінну авторську модальність.

Також важливу етноестетичну функцію у збірці «Прижмуреним оком» відіграє самовиявлення персонажів через мову, сповнену народнопоетич-

них приповідок, влучних висловів, пестливих слів: «Моя хата скраю», «Мудрий навчається на чужих помилках», «Тут праця на поліці пропадає, а він газети читає!», «Усе велике починається з дрібного», дівчинонька, розмовонька, молоденький, старенька тощо.

Висновок. У збірці «Прижмуреним оком» наявні подекуди елементи етнографізму, найрізноманітніші

ремінісценції з фольклору та української і грецької міфології, письменник широко залучає живу народну мову. Для створення іронічного ефекту використовуються синтаксичні конструкції та стилістичні засоби, які мають потенційну здатність підсилювати емоційно-експресивне вираження думки. Також іронічних відтінків надає вживання запозиченої лексики, що є нетиповою та незвичною для слуху читача.

Список літератури:

1. Гарасим Я. І. Етноестетика Василя Стефаника / Я. І. Гарасим // Міфологія. Фольклор. – 2008. – № 1. – С. 63-67.
2. Григораш Д. Осип Маковей / Д. Григораш. «Радянська Буковина», 1957, 23 серпня. – С. 125.
3. Грица С. Фольклор у просторі і часі / С. Грица. – Тернопіль, 2000. – 328 с.
4. Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонек. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія» 1997. – 752 с.
6. Маковей О. С. Твори: В 2 т. / О. С. Маковей. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Художня проза / Упоряд. та авт. приміт. О. В. Мишанич. – 537 с.
7. Орлова Т. Етноестетика в поняттєвому контексті сучасного мистецтвознавства / Т. Орлова // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. – К.: Музей Івана Гончара; Родовід, 1996. – С. 17-24.
8. Потєбня О. Естетика і поетика слова / О. Потєбня. – К.: Мистецтво, 1985. – 302 с.
9. Приходько І. Сатирик, поет, балетрист – Осип Маковей (1867-1925) / І. Приходько // Педагогічна думка, 2007. – № 3. – С. 33-39.
10. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 7. – 476 с.

Савеленко І.Н.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА СОЗДАНИЯ ИРОНИИ В СБОРНИКЕ «ПРИЩУРЕННЫМ ГЛАЗОМ» ОСИПА МАКОВЕЯ

Аннотация

В статье проанализировано этноэстетическую специфику создания иронии в сборнике Осипа Маковей «Прищуренным глазом». Рассмотрены этноэстетические средства, которые помогают передать иронический смысл описанных автором ситуаций, в которые попадают главные герои. Исследованы средства достижения иронического эффекта на лексическом, синтаксическом и стилистическом языковых уровнях.

Ключевые слова: этноэстетика, фольклорные реминисценции, комизм, ирония, сравнение, аллегория, гипербола.

Savelenko I.N.

Ivan Franko National University of Lviv

THE MEANS OF ETNOESTETIC CREATION OF IRONY IN THE ASSEMBLY «NARROWED EYE» OF OSIP MAKOVEY

Summary

The article analyzes the specifics etnoestetic creation of irony in the assembly Osip Makovey «Narrowed eye». Considered etnoestetychni tools that help convey meaning ironic author described situations in which the main characters fall. Investigated the means to achieve ironic effect on lexical, syntactic and stylistic language levels.

Keywords: etnoestetyka, folk reminiscences, humor, irony, comparison, allegory, hyperbole.